

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي
خَلَقَ الْمَوَدَّعَةَ
وَالْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي
خَلَقَ الْمَوَدَّعَةَ
وَالْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي
خَلَقَ الْمَوَدَّعَةَ

پایان نامه کارشناسی ارشد
گروه : مدرسی معارف اسلامی
گرایش آشنایی با منابع اسلامی

عنوان :

بررسی جاودانگی قرآن با تأکید بر نقد شبهه تاریخمندی آن

استاد راهنما:

حجت الاسلام و المسلمین دکتر ابراهیم کلانتری

استاد مشاور:

حجت الاسلام و المسلمین دکتر عبدالکریم بهجت پور

نگارش:

محمد زارع ارنانی

۱۳۹۳

کلیه حقوق این پایان نامه اعم از چاپ ، تکثیر، نسخه برداری ،
ترجمه، اقتباس و ... برای دانشگاه معارف اسلامی محفوظ است.

تقدیم به تو ای سید کائنات !

که سبزینه زندگی ، آب حیات از تو می گیرد

و گل محمدی ، آینه دار شکوفایی لبخند توست .

تقدیم به تو ای معنی لولاک !

که از خاک تا افلاک ،

طفیل هستی توست .

این برگ سبز را از دستان پاییزی ام

پذیرا باش !

تقدیر و تشکر :

قال الرضا(ع):

« من لم يشكر المنعم من المخلوقين لم يشكر الله عزوجل »

قبل از هر چیز شکر خدا را به جا می آورم که وجود و نبود و نبود همه ما به دست اوست. او را سپاس که به من توفیق داده تا بتوانم در چنین مقطعی تحصیل نمایم.

در نهایت ادب و احترام از زحمتهای استاد گرانقدر جناب حجه الإسلام والمسلمین دکتر ابراهیم کلانتری - استاد راهنما- که با دیدی نافذ در طول تدوین پایان نامه با راهنمایی خود در یافتن مسیر صحیح راهگشا بودند و نیز از استاد ارجمند جناب حجه الإسلام و المسلمین دکتر عبدالکریم بهجت پور - استاد مشاور- که با کمکهای فکری خود ، مرا یاری نمودند ، صمیمانه تشکر و قدردانی می نمایم و دوام عمر و عزت آنان را از خداوند می خواهم.

چکیده :

تحقق وحی در برهه ای از تاریخ و استفاده از ادبیات رایج عصر بعثت از یک سو و نقد کتابهای مقدس از سوی دیگر، این شبهه را در ذهن بعضی از مستشرقان و روشنفکران ایجاد کرده اند که قرآن، محصول و مخلوق زمان خویش است و در برهه ای از تاریخ با صبغه تاریخی، فرهنگی و جغرافیایی خاص و متناسب با آگاهیها و شرایط معین مخاطب آن تحقق یافته است و در بیان عقاید نیز به جنبه هایی از عقاید و دیدگاههای عصر خود توجه می کند و لازمه این کلام، نفی جاودانگی احکام و آموزه های قرآنی است؛ درحالی که قرآن آمده است تا فرهنگ زمانش را اصلاح و فرهنگ قرآنی را جایگزین کند. به همین جهت از یکسو متناسب با آگاهیها و شرایط معین مخاطبش از عنصرهای مختلف این فرهنگ در راستای هدفهای نزولش بهره می گیرد؛ به گونه ای که بی توجهی به فرهنگ زمانه موجب می شد که عرب جاهلی در جاهلیت خود باقی بماند و رسالت پیامبر اکرم (ص)، ناقص و ناتمام بماند و از سوی دیگر قرآن به گونه ای سخن گفته است تا پاسخگوی نیازهای همه جهانیان در همه زمانها باشد و به عنوان تنها کتاب آسمانی تحریف نیافته، گفتار و پیام خداوند را به طور مستقیم در دسترس بشریت قرار داده است؛ زیرا هدف، هدایت انسانها بوده و به گونه ای نازل نشده است تا تحت تأثیر فرهنگ و محیط جغرافیایی خاصی قرار گرفته و احکام را برای جمعیت خاصی بیان کرده باشد. لذا برای فهم صحیح قرآن باید با توجه به واقع گرایی احکام، امور ثابت و متغیر، الغاء خصوصیت و تعیین مناسبتهای مربوط به احکام، پیامهای قرآن را از لایه های زیرین معانی کشف کرده و از آنها در حل مسائل مستحدثه برای دوره های مختلف کمک گرفت. به همین جهت قرآن برخلاف سایر کتابهای مقدس از هرگونه تحریفی مصون مانده است و نقد آنها و آشکار شدن تناقضها در آنها قابل تسری به قرآن نیست.

با این بیان نه تنها بین تاریخمندی قرآن و جاودانگی آن هیچ گونه تنافی وجود ندارد؛ بلکه مراعات مسائل تاریخی عصر بعثت در قرآن سبب شده است تا در ابتدا نسل اول که مخاطبان اولیه قرآن هستند، قرآن را بفهمند و نسلهای دیگر نیز از ورای آنها متحول شوند و قرآن جاودانه بماند.

واژه های کلیدی : جاودانگی، قرآن، شبهه و تاریخمندی.

فهرست مطالب:

پیشگفتار	۱
۱. فصل اول: کلیات	۴
۱-۱. بیان مسأله	۵
۱-۲. اهمیت موضوع	۶
۱-۳. سؤال اصلی تحقیق و سؤالهای فرعی	۷
۱-۴. فرضیه ها	۷
۱-۵. فرضیه اصلی تحقیق و تفاوت آن با فرضیه رقیب	۸
۱-۶. هدفهای تحقیق	۸
۱-۷. ضرورت تحقیق	۹
۱-۸. تاریخچه بحث	۱۰
۱-۹. مفهوم شناسی واژه های کلیدی	۱۹
۱-۱۰. رابطه قرآن و فرهنگ زمانه	۲۳
۱-۱۰-۱. ضرورت توجه قرآن به فرهنگ زمانه	۲۳
۱-۱۰-۲. اقسام دیدگاهها درباره رابطه قرآن و فرهنگ زمانه	۲۴
۱-۱۰-۲-۱. دیدگاه اول: عدم ارتباط قرآن با فرهنگ عرب (تأثیرناپذیری کامل)	۲۴
۱-۱۰-۲-۱-۱. دلیل این دیدگاه	۲۵
۱-۱۰-۲-۱-۲. نقد و بررسی دلیل	۲۵
۱-۱۰-۲-۲. دیدگاه دوم: رابطه انفعالی قرآن نسبت به فرهنگ زمانه (تأثیرپذیری کامل)	۲۶
۱-۱۰-۲-۲-۱. دلایل این دیدگاه	۲۶
۱-۱۰-۲-۲-۲. نقد و بررسی دلایل	۲۷

- ۱-۱۰-۲-۳. دیدگاه سوم: قبول عنصرهای مثبت فرهنگ و طرد عنصرهای منفی (فرهنگ آفرینی) ۲۹
- ۱-۱۰-۲-۱. اقسام برخورد قرآن با فرهنگ زمانه ۳۰
- ۱-۱۱. نتیجه ۳۴
- ۱-۱۲. تاریخمندی قرآن ۳۴
- ۱-۱۲-۱. معانی تاریخمندی قرآن ۳۴
- ۱-۱۲-۲. تعیین معنای محل نزاع با جاودانگی قرآن و دلیل آن ۳۴
- ۱-۱۲-۳. شواهد تعیین معنای محل نزاع ۳۵
- ۱-۱۲-۳-۱. شاهد زبانی: ۳۶
- ۱-۱۲-۳-۲. احکام منطقه ای و تاریخی ۳۶
- ۱-۱۲-۳-۳. مکی و مدنی ۳۷
- ۱-۱۲-۳-۴. ناسخ و منسوخ بودن آیات ۳۸
- ۱-۱۲-۳-۵. ذکر اسباب نزول ۳۸
- ۱-۱۲-۳-۶. امضایی بودن بخشی از احکام شریعت ۳۸
- ۱-۱۳. نتیجه ۳۹
- ۲. فصل دوم : جاودانگی قرآن ۴۰**
- ۲-۱. دلایل جاودانگی قرآن ۴۱
- ۲-۱-۱. آیات قرآن ۴۱
- ۲-۱-۱-۱. آیات بی واسطه ۴۱
- ۲-۱-۱-۲. آیات با واسطه ۴۶
- ۲-۱-۲. روایات ۴۹
- ۲-۱-۲-۱. روایات بی واسطه ۴۹
- ۲-۲-۱-۲. روایات با واسطه ۵۲

- ۳-۱-۲. دلیل عقلی ۵۲
- ۲-۲. رازهای جاودانگی قرآن ۵۳
- ۱-۲-۲. رازهای ناظر به محتوا و مضمون قرآن ۵۴
- ۱-۱-۲-۲. عمق و ژرفای قرآن ۵۴
- ۲-۱-۲-۲. فطری بودن آموزه های قرآن ۶۰
- ۳-۱-۲-۲. جامعیت قرآن ۶۶
- ۴-۱-۲-۲. خاتمیت شریعت ۷۱
- ۵-۱-۲-۲. معرفت بخشی قرآن ۷۵
- ۶-۱-۲-۲. کلان نگری قرآن ۷۷
- ۷-۱-۲-۲. تمرکز بر نیازهای اساسی ۷۹
- ۸-۱-۲-۲. پاسخگویی به نیازهای هر عصر ۸۱
- ۹-۱-۲-۲. برخورداری از عنصر استدلال و برهان ۸۴
- ۱۰-۱-۲-۲. نبودن اختلاف و تناقض در بین آیات قرآن ۸۸
- ۲-۲-۲. رازهای ناظر به ساختار و شکل ارائه محتوای قرآن ۹۰
- ۱-۲-۲-۲. رعایت نزاهت در بیان (پیرایش سخن) ۹۰
- ۲-۲-۲-۲. رعایت عنصرهای زیباشناختی ۹۳
- ۳-۲-۲-۲. الهی بودن قرآن با الفاظ بشری ۹۷
- ۳-۲-۲. نتیجه ۱۰۲
۳. فصل سوم: مبانی و ابعاد تاریخمندی قرآن ۱۰۳
- ۱-۳. مبانی تاریخمندی قرآن ۱۰۴
- ۱-۱-۳. تأثیرپذیری از فرهنگ زمانه ۱۰۴
- ۲-۱-۳. مخلوق و حادث بودن قرآن کریم ۱۱۰

- ۳-۱-۳. تدریجی بودن نزول قرآن ۱۱۱
- ۳-۱-۴. مراعات اصول محاوره عرفی در زبان ۱۱۷
- ۳-۱-۴-۱. عقل ۱۱۹
- ۳-۱-۴-۲. آیات قرآن ۱۲۰
- ۳-۲. ابعاد تاریخمندی قرآن ۱۲۹
- ۳-۲-۱. تاریخمندی در بعد گرایشها و باورهای مذهبی ۱۳۰
- ۳-۲-۱-۱. پژوهشی در آینه‌های مذهبی عصر نزول قرآن ۱۳۳
- ۳-۲-۱-۱-۱. آیین ابراهیم (ع) ۱۳۳
- ۳-۲-۱-۲. یهود ۱۳۴
- ۳-۲-۱-۳. مسیحیت ۱۳۵
- ۳-۲-۲. تاریخمندی در بعد فرهنگ محاوره ای عصر نزول قرآن ۱۳۸
- ۳-۲-۳. تاریخمندی در بعد فرهنگ جاهلی ۱۴۲
- ۳-۲-۴. تاریخمندی در آیات مرتبط با اسباب نزول ۱۴۷
- ۳-۲-۴-۱. آیه ظهار ۱۴۹
- ۳-۲-۴-۲. آیه لعان ۱۴۹
- ۳-۲-۵. تاریخمندی در آیات مرتبط با ناسخ و منسوخ ۱۵۰
- ۳-۲-۶. تاریخمندی در احکام منطقه ای و تاریخی ۱۵۲
- ۳-۲-۷. تاریخمندی در آیات مکی و مدنی ۱۵۴
- ۳-۳-۸. نتیجه ۱۵۷
۴. فصل چهارم: نسبت بین تاریخمندی و جاودانگی قرآن ۱۵۸
- ۴-۱. راههای گذر از تاریخمندی قرآن به جاودانگی آن ۱۶۶
- ۴-۱-۱. نگاه جامع به قرآن کریم ۱۶۶

- ۱۷۱ ۲-۱-۴. وجود زمینه های ثابت و متغیر در قرآن
- ۱۷۴ ۳-۱-۴. اجتهاد در فهم نصوص
- ۱۷۹ ۴-۱-۴. کشف ملاکهای احکام
- ۱۸۱ ۱-۴-۱-۴. نظر داشتن به مجموع شریعت
- ۱۸۱ ۲-۴-۱-۴. توجه به هدفهای خاص
- ۱۸۲ ۳-۴-۱-۴. زمینه اجتماعی نص
- ۱۸۳ ۱-۳-۴-۱-۴. روشهای عقلایی در فهم متن
- ۱۸۳ ۲-۳-۴-۱-۴. روشهایی که اهل بیت (ع) به آنها روی آورده اند
- ۱۸۴ ۳-۳-۴-۱-۴. قیدها و حالتها احکام
- ۱۸۵ ۴-۳-۴-۱-۴. روش برخورد قرآن در بیان علتها و ملاکها
- ۱۸۷ ۵-۱-۴. امتیازهای قوه حاکمه اسلامی
- ۱۸۸ ۱-۵-۱-۴. منطقه الفراغ
- ۱۸۸ ۲-۵-۱-۴. حکم حکومتی
- ۱۸۹ ۶-۱-۴. پیوند جاودانه قرآن با عترت
- ۱۹۱ ۷-۱-۴. نتیجه
- ۱۹۲ ۲-۴. شبهات
- ۱۹۲ ۱-۲-۴. خاستگاه شبهات (خاستگاه فرضیه تأثیرپذیری قرآن از فرهنگ زمانه)
- ۱۹۳ ۱-۱-۲-۴. تصور تعارض میان دانش تجربی با آموزه های قرآنی
- ۱۹۷ ۲-۱-۲-۴. ناتوانی در همخوان کردن آموزه های قرآن
- ۲۰۰ ۳-۱-۲-۴. تطبیق نادرست برخی از فرضیه ها بر آیاتی از قرآن
- ۲۰۷ ۴-۱-۲-۴. نگاه بریده و غیر نظام مند به برخی از احکام قرآن
- ۲۱۲ ۵-۱-۲-۴. قرآن را فرآورده فکر بشری دانستن

۴-۲-۱-۵-۱. احتمالاتی مطرح درباره تأثیرپذیری قرآن از منابع موجود در فرهنگ زمانه و نقد آنها ۲۱۳

۴-۲-۲. منشأ شبهات (تأثیر فرهنگ در فهم) ۲۲۰

سخن آخر ۲۲۱

نتیجه گیری نهایی ۲۲۲

پیشنهادات ۲۲۴

فهرست منابع ۲۲۵

نمایه ۲۳۲

پیشگفتار:

نزول آیات قرآن کریم همزمان با بعثت آخرین پیام آور الهی در جهان تاریک و لبریز از جهل، گمراهی و ناپاکی، دریچه ای از معرفت، معنویت و زندگی جاوید را بر انسانها می گشود. اعلام این کتاب به عنوان معجزه جاوید، سرآغاز این فصل نوین در تاریخ پرفراز و نشیب بشریت است. پیام ملکوتی و حیات بخش قرآن به سرعت شبه جزیره عربستان را درنوردید و گروه بزرگی از انسانها در آن سوی مرزها را بر محور خود فرا خواند.

امروز با گذشت بیش از هزار و چهارصد سال از نزول اولین آیات الهی بر پیامبر اکرم (ص)، رابطه انسانها با کتاب آسمانی خود از قوت و استحکامی بیش از پیش برخوردار گردیده است. تطور و پیشرفت زمان و به دنبال آن بالندگی و تکامل شگرف زندگی آدمیان در ابعاد گوناگون، همواره پرسشهای تازه ای را پیش روی اندیشمندان در حوزه های دین و قرآن پژوهی قرار داده اند.

توسعه و تکامل فن آوری و تمدن، انسانها را با خلأ و نیازهای تازه ای در عرصه اندیشه دینی و حیات معنوی روبرو می سازند. گذر زمان و تحولات چشمگیر در زندگی فردی و اجتماعی انسانها موجب ایجاد سؤلهایی در ذهن افراد شده است که چگونه یک مجموعه نوشتاری (قرآن کریم) با فرض ثبات و محدودیت می تواند با زمان که در ذات خود با تغییر و تحول عجین است، همراه گردد؛ انواع نیازها را بشناسد و به تناسب آنها پاسخگوی همه نیازهای متغیر و نامحدود بشر در حوزه های جهان بینی، اخلاق و معیشت فردی و اجتماعی باشد؟

قرآن کریم نظام محاوره ای را در برقراری ارتباط با مخاطبانش به گونه ای که در عصر نزول قرآن متداول بوده است، رعایت کرده است و از الفاظ مأنوس عصر بعثت استفاده کرده است. قرآن کریم در زمان و مکان خاص به زبان عربی بر پیامبر اکرم (ص) نازل شده است و بسیاری از آیات آن در پاسخ به درخواستهای عصر بعثت می باشند.

دست به دست هم دادن این امور و تحقق وحی در برهه ای از تاریخ سبب شده اند تا برخی از روشنفکران و مستشرقان، شبهاتی را در ذهنها ایجاد کنند که قرآن کریم به عصر رسالت اختصاص داشته و در پاسخ به نیازهای آنان نازل شده است. از سوی دیگر کتابهای مقدس (تورات و انجیل) مانند دیگر کتابهای بشری تحت بررسیهای علمی و تحلیلی قرار گرفته و تناقضها و تضادهای فراوانی را در این کتابها مشاهده کردند و محتوای این کتابها را در بسیاری از موارد با نظریه های علمی متناقض دیدند. چنین نگرشی سبب شد تا در مورد قرآن نیز تردیدهایی به وجود آید. لذا گروهی از مستشرقان، منشأ وحی قرآنی را نادیده گرفتند و بطلان محتوای کتابهای مقدس را به قرآن نیز سرایت دادند و در مواردی که شباهتهایی بین آموزه های قرآنی و فرهنگ جاهلی مشاهده کردند، عمر آیات قرآن را به همان دوران منحصر می دانستند.

لزوم پاسخگویی به چنین شبهه‌هایی و اهمیت موضوع و از سوی دیگر جای خالی این مباحث، انگیزه‌ای شد تا این نوشتار را تدوین کنم.

در فصل اول، رابطه قرآن و فرهنگ زمانه بررسی شده است و بر این نکته تأکید شده است که پیوند قرآن با فرهنگ زمانه انکارناپذیر است و قرآن آمده است تا فرهنگ زمانش را اصلاح و فرهنگ قرآنی را جایگزین کند و به همین جهت از مؤلفه‌های مختلف این فرهنگ در راستای هدفهای نزولش بهره می‌گیرد. همچنین معانی سه‌گانه تاریخمندی نیز مطرح شده و بر این معنا تأکید شده است که آنچه در نصوص دینی آمده است، در موقعیت ویژه تاریخی و جغرافیایی آمده و مخاطب این نصوص در شرایط معین و معلومات مناسب آن عصر بوده است و شواهدی مانند: شاهد زبانی، احکام منطقه‌ای و تاریخی و... برای اثبات این معنا ارائه شده‌اند.

در فصل دوم، دلایل جاودانگی قرآن مانند: آیات قرآن، روایات (بی واسطه - با واسطه) و دلیل عقلی بررسی شده‌اند. همچنین رازهای جاودانگی قرآن اعم از رازهای ناظر به محتوا و مضمون قرآن مانند: فطری بودن آموزه‌های قرآن، جامعیت قرآن، خاتمیت شریعت، کلان‌نگری، تکیه بر نیازهای اساسی، ژرفایی قرآن و... و همچنین رازهای ناظر به ساختار و شکل ارائه محتوای قرآن مانند: رعایت نزاهت در بیان (پیرایش سخن)، برخورداری از عنصرهای زیباشناختی و الهی بودن قرآن با الفاظ بشری بررسی شده و آیات قرآن کریم و روایات اهل بیت (ع) در ضمن این مباحث به عنوان شاهد ذکر شده‌اند.

در فصل سوم، مبانی تاریخمندی قرآن مانند: تأثیرپذیری از فرهنگ زمانه، تدریجی بودن نزول قرآن، مخلوق و حادث بودن کلام خداوند و رعایت اصول محاوره عرفی از سوی قرآن بررسی شده‌اند. همچنین، ابعاد تاریخمندی قرآن مانند: فرهنگ محاوره‌ای عصر نزول، فرهنگ جاهلی و... نیز بررسی شده‌اند.

در فصل چهارم، بین تاریخمندی قرآن و جاودانگی آن مقایسه شده است و در ضمن بررسی راههای گذر از تاریخمندی به جاودانگی بیان شده است که سازوکارهایی در قرآن کریم پیش بینی شده‌اند که این سازوکارها ما را از تاریخمندی عبور داده و زمینه را برای جاودانگی قرآن فراهم می‌کنند که از جمله این سازوکارها:

۱. نگاه جامع به قرآن کریم که موجب می‌شود انسان به متن قرآن توجه نموده و فهم خودش را از قرآن بر مقتضیات عصر نزول و مناسبت‌های میان آیات با موضوعات و مسائل عصر نزولش مبتنی کند و از ورای این فهم تاریخی به ملاکهای قرآن برسد.
۲. وجود اصول ثابت و متغیر که عالمان آگاه می‌توانند با کشف ملاکهای احکام، پیامهای جاویدان را از احکام تاریخی کشف کنند.

۳. تأکید بر اجتهاد در فهم نصوص که این اصل در دوران خاتمیت و در زمان غیبت امام معصوم (ع)، زمینه را برای پاسخگویی به مسائل عصر فراهم می کند.
۴. کشف ملاکهای احکام با تکیه بر دلیل قطعی که موجب دستیابی به حکم مسائل مستحدثه می شود.
۵. پیوند جاودانه قرآن با عترت که موجب می شود تعلیم و تبیین آیات قرآن پس از پایان نبوت با اصل امامت ادامه یابد و جامعه توسط ائمه (ع) براساس موازین الهی اداره شود.
- در پایان نوشتار، مهمترین خاستگاههای شبهات فرضیه تأثیرپذیری قرآن از فرهنگ زمانه، بارزترین مصداق هر یک از آنها و پاسخ آنها و همچنین منشأ شبهات مورد بحث و بررسی قرار گرفته و به تفصیل بیان شده اند.

۱. فصل اول: کلیات

قرآن دردانه ای، یگانه و موهبتی، بی همتاست. تنها یادگار آسمانی در میان بشر است. ویژگی منحصر به فرد قرآن، دخالت نداشتن هیچ بشری حتی پیامبر اکرم (ص) در شکل گیری آن است. لفظ و معنای قرآن، خدایی است و هیچ تغییر و تحریفی نیز از سوی بشر در آن داده نشده است؛ بنابراین دخالت هر نوع عامل انسانی در قرآن و تأثیرپذیری آن از فرهنگ زمانه، عاداتها، عقاید، جهان بینی و باورهای علمی عصر نزول مردود است.

اما برخی از مستشرقان و اسلام شناسان غیر مسلمان و همچنین برخی از نویسندگان مسلمان گفته اند که قرآن کریم از فرهنگ عصر نزول تأثیر پذیرفته و عنصرهایی از آن فرهنگ به متن قرآن راه یافته اند و به عبارت دیگر متن قرآن، تاریخمند شده است.

اکنون درباره متون دینی به طور عام و درباره قرآن به صورت خاص پرسشی بحث برانگیز مطرح است: با توجه به اینکه هر متن دینی یا دست کم بخشی از آموزه های آن در زمان خاص به نیازهای آن عصر ناظر بوده و هر دوره ای نیز اقتضاها و لازمه های ویژه خود را دارد، آیا با این همه، یک متن دینی می تواند متنی فراتاریخی و جاودانه باشد؛ به گونه ای که بتواند برای همه انسانها در دوره های مختلف تاریخ با نیازها و سلیقه های متفاوت، هدایت کننده و رهگشا باشد؟

این نوشتار به دنبال پاسخگویی به پرسش فوق و اثبات جاودانگی قرآن با تأکید بر نقد شبهه تاریخمندی آن است.

۱_۱. بیان مسأله:

کلام الهی پس از نزول از ساحت مقدس ربوبی ناچار از پذیرفتن ظرف زمانی و مکانی خاصی است؛ زیرا خدای متعال اگرچه «لامکان» و «لازمان» است؛ ولی آفریده های الهی، زمانی و مکانی هستند و کلام الهی در صدد هدایت آفریده ها و به دنبال ارتباط با آنان است. پس باید ظرف زمان و مکان را بپذیرد. تا اینجا بین اندیشمندان علوم الهی اختلافی نیست؛ اما چگونگی پذیرش قیده های زمانی و مکانی، مورد مناقشه است.

آیا کلام الهی پس از نزول در زمان و مکان نزول مقید و محصور گردیده به گونه ای که تاریخ و محل مصرف مشخصی پیدا کرده و پس از آن تاریخ و در غیر آن محل کاربرد ندارد؟ یا کلام الهی مطلق است و نقش پیام رسانی خویش را در همه زمانها و در همه مکانها و در نزد همه مخاطبان ایفا می کند؟ به عبارت دیگر اگرچه ظاهر برخی از آیات به مکان، زمان و افراد خاصی مقید گردیده اند؛ ولی لب کلام الهی در آنها مطلق است. موضوع این رساله، تحقیق پیرامون میزان تأثیرگذاری

ویژگیهای فرهنگی زمان و مکان نزول قرآن بر قرآن است؛ به عبارت دیگر آیا کلمات قرآن به فرهنگ عصر نزول مقید هستند؛ یعنی فقط در آن فرهنگ کاربرد داشته و با تغییر فرهنگ جامعه، دیگر نمی توانند حکم و دستور الهی را به گوش بندگان برسانند؟ یا کاملاً از آن فرهنگ تأثیرناپذیر بوده و صرف نظر از فرهنگ جوامع انسانی، پیام آور دستورات و احکام الهی هستند؟

اگرچه ظاهر برخی از آیات به آن زمان ناظر می باشند؛ ولی حاوی یک سلسله دستورات و مقررات کلی بوده که قابل استخراج و پیاده کردن برای سایرین می باشند و به این ترتیب به حیات خود ادامه می دهند؛ به عبارت دیگر معانی عالی و عمیق هنگامی که می خواهند لباس لفظ بر تن بپوشند، در تنگنا قرار می گیرند و این تنگنا به خاطر محدودیت ظرفیت ذاتی الفاظ است؛ نه چیز دیگر.

از سوی دیگر تبیین قرآن وظیفه ای الهی است که خداوند آن را به عهده پیامبر خویش نهاد^۱ و پس از او، جانشینان برحقش این وظیفه را انجام می دهند. لذا اگر آیه ای به حوادث گذشته ناظر باشد و فایده یا معنایش برای انسان امروزی مبهم باشد، قطعاً پس از ضمیمه کردن قول امام معصوم (ع) از ابهام خارج خواهد شد و ما نمی توانیم قبل از عرضه کردن قرآن به کسانی که وظیفه تبیین آن را به عهده دارند، بگوییم: این آیات با مردم عصر نزول متناسب بوده و برای ما فایده ای ندارند. پس جای هیچ گونه شبهه ای در زمینه تأثیرپذیری قرآن از فرهنگ عصر نزول نیست.

۲-۱. اهمیت موضوع:

این بحث از مباحث کلیدی و محوری در امر معرفت شناسی دینی است؛ زیرا محور دین، کلام نازل شده الهی است و شناخت دین بر فهم کلام الهی و شناخت محدوده پیام رسانی آن متوقف است.

اگر کسی به زمانی بودن و مکانی بودن کلام الهی معتقد بشود؛ به این معنا که کلام الهی را فقط برای محدوده معینی از زمان و یا مکان نازل شده بدانند، باید به دنبال دین جدیدی برای زمان خود باشد و این نظریه، برخی از روشنفکران را به سوی انقلاب دینی سوق داده است و چنانچه به مطلق بودن کلام الهی معتقد بشود، باید پاسخی شایسته برای بسیاری از احکام و قوانین زمان دار و مکان دار الهی پیدا کند و این دغدغه برخی از اندیشمندان است.

و اگر به مطلق بودن لب کلام الهی معتقد بشود، باید راهکار مناسبی برای جدا کردن و متمایز ساختن لب کلام الهی از ظاهر آن بیابد و روشن کند که چه مقررات و دستوراتی باید رعایت شوند تا بتوان کلام الهی را منسلخ از زمان و مکانش درست فهمید و درک کرد؟

^۱. نحل، ۴۴.

رساله حاضر به دنبال اثبات جاودانگی پیام قرآن و صلاحیت آن برای همه زمانها و مکانهاست؛ به این بیان که هیچ یک از دستورات و احکام قرآنی از فرهنگ عصر نزول تأثیر نپذیرفته است؛ بلکه برای هدایت همه مردم صادر شده است و چنانچه ظاهر دستوری به زمان یا مکان خاصی مقید شده است، قابل انسلاخ از آن زمان و مکان خاص و ارائه پیامی فراگیر است؛ به گونه ای که برای دیگران قابل فهم و اجرا باشد.

۳-۱. سؤال اصلی تحقیق و سؤالیهای فرعی:

سؤال اصلی تحقیق در این نوشتار این است که نسبت بین تاریخمندی و جاودانگی قرآن چیست؟ و از چه راههایی می توان از تاریخمندی قرآن عبور کرده و به جاودانگی آن رسید؟ اما برای دستیابی به پاسخ این سؤال لازم است که سؤالیهای فرعی دیگری نیز مورد گفتگو قرار بگیرند:

۱. رابطه قرآن و فرهنگ زمانه چگونه است؟
۲. معانی تاریخمندی قرآن چیست؟
۳. دلایل و رازهای جاودانگی قرآن چیست؟
۴. مبانی و ابعاد تاریخمندی قرآن چیست؟

۴-۱. فرضیه‌ها (فرضیه به عنوان پاسخ به سؤال اصلی و سؤالات فرعی،

به صورت دقیق تبیین شود).

۱. قرآن به دلایل عقلی و نقلی (آیات و روایات) جاودانه است. اگرچه ظاهراً بین جاودانگی قرآن و تاریخمندی آن تنافی وجود دارد؛ اما با دقت در جوانب مختلف موضوع می توان از راههای مختلفی مانند: الغاء خصوصیت، کشف ملاکهای احکام، اجتهاد در فهم نصوص و... از تاریخمندی (شأن نزولهای) قرآن عبور کرده و به جاودانگی آن رسید.

۲. رابطه قرآن با فرهنگ زمانه، انکارناپذیر است؛ قرآن آمده است تا فرهنگ زمانش را اصلاح و فرهنگ قرآنی را جایگزین کند و به همین جهت از عنصرهای مختلف این فرهنگ در راستای هدفهای نزولش بهره می گیرد.

۳. قرآن به دلایل نقلی (آیات و روایات بی واسطه و باواسطه) و عقلی، جاودانه است و جاودانگی قرآن دارای رازهایی مانند: خاتمیت شریعت، جامعیت قرآن، ژرفایی قرآن و... است.

۴. تاریخمندی قرآن دارای مبانی مهمی مانند: تأثیرپذیری از فرهنگ زمانه، مخلوق و حادث بودن قرآن مجید، تدریجی بودن نزول قرآن و ... است. همچنین تاریخمندی قرآن دارای ابعادی مانند: فرهنگ محاوره ای عصر نزول قرآن، فرهنگ عرب جاهلی و ... است.

۵-۱. فرضیه اصلی تحقیق و تفاوت آن با فرضیه رقیب:

قرآن کریم از همان نخستین روزهای نزولش به زبان مردم آن زمان سرزمین عربستان و با همان فرهنگ با آنان سخن گفت. اما گروهی از مستشرقان تلاش کرده اند که مصدر و منبع آیات قرآن را فرهنگ، باورها، عقاید، آداب، سنتها، ادیان، دانش و آگاهیهای زمانه و مردم جزیره العرب معاصر پیامبر اکرم (ص) معرفی کنند. آنها مدعی هستند که پیامبر اکرم (ص) همان عقاید بازمانده از ادیان مختلف توحیدی و شرک آمیز و آگاهیهای کشیشهای مسیحی و احبار یهود و اندیشه های توحیدی دین حنیف و سنتهای آیین بت پرستان را در طول مدت زندگی فرا گرفته و سپس با هوش سرشار خویش آنها را تنظیم و تدوین نموده و با اصلاح اندکی به صورت «دین اسلام» به مردم ارائه کرده است.

«تاریخمندی قرآن» به معنای بهره مندی قرآن از فرهنگ مردم عصر خود است تا بتواند با آنها ارتباط برقرار کند و پیام خود را به آنها منتقل کند؛ نه به این معنی که قرآن از فرهنگ آن زمان تأثیر پذیرفته باشد و در برابر عرف حاکم که جز ناروایی چیز دیگری نبود، کرنش نشان بدهد؛ بلکه قرآن آمد تا تأثیرگذار باشد و با عاداتها و رسوم فرسوده جاهلی مبارزه کند و خط بطلانی بر همه آنها بکشد.

تاریخمندی قرآن، مانع از جاودانگی آن نیست؛ زیرا دستورات آن که مشتمل بر اصول و قواعد کلی می باشند، با فطرت آدمی مطابق بوده و به دانشمندان دینی احاله می دهد که مسائل آینده را با قواعد کلی تطبیق داده و با اجتهاد خویش به همه نیازها، خواسته ها و انتظارات فطری انسانها در زمانهای مختلف پاسخ بدهند و اگر در موردی حکم نیامده و روشن نیست، در سایه کلیات و اصول ارزشها معین و روشن می گردد و چون رسالت جهانی قرآن قطعی است، امکان انتقال عبارتهای شخصی قرآن به صورت جهانی وجود دارد؛ مگر اینکه دلیلی برخلاف آن وجود داشته باشد.

فرضیه ای که فرضیه های دیگری در برابر آن قرار دارند و به زبان و بیانهای مختلف، احکام و معارف قرآن را در مردمان عصر نزول محدود و محصور می داند و جاودانگی قرآن را رد می کند، قرآن را تحت تأثیر پاره ای از مؤلفه های فرهنگ جاهلی می داند. فرضیه رقیب در این نوشتار نقل و مورد نقد منصفانه قرار می گیرد و نادرستی آن با نگاه برون دینی و درون دینی آشکار می شود.

۶-۱. هدفهای تحقیق (شامل هدفهای علمی، کاربردی و ضرورت های

خاص انجام تحقیق):